

DE HONDERDSTE STERFDAG VAN KARL MARX (1818-1883)
(een bouwstuk gehouden op 14 maart 1983 in de loge De Watergeuzen)

"De Marxisten zwijgen maar liever over de mens Marx, want er valt weinig verheffends van hem te vertellen. Hij was een vuilbek, een ondankbare schooier, een oplichter, een schuinsmarcheerder, een drinker, een fanatieke betweter. Hij gebruikte schuttingtaal en verachtte de massa die hij wilde leiden. Voor Panorama schreef Rolf Winter over deze Karl Marx."

Dit is de ondertitel van een in 1975 in het populaire en dus invloedrijke blad Panorama verschenen serie artikelen over "Het onbekende leven van Karl Marx, zo wraakgierig als Jehova". Ik haal deze ondertitel hier aan als voorbeeld van een van de manieren, waarop naar Marx gekeken wordt. Het artikel uit Panorama begint met een citaat uit een brief van Marx van 1867, de tijd, waarin hij in bittere armoede in Londen leeft. De brief is gericht aan Siegfried Meyer: "Waarom ik U niet terugschreef? Omdat ik voortdurend op de rand van het graf zweefde. Ik moest dus elk ogenblik benutten om mijn werk te voltooien, waaraan ik mijn gezondheid, mijn levensgeluk en gezin heb opgeofferd". Winter, de schrijver van het Panorama artikel, weerlegt de verklaring van Marx, waarom hij niet terugschreef, als volgt: "In werkelijkheid had Marx voor zijn werk meer dan tijd genoeg, ruim twintig jaar (...). Er kan dus geen sprake van zijn geweest dat hij in het aangezicht van de dood, -die pas zéstien jaar later zou komen-, elk ogenblik moest benutten om zijn levenswerk af te sluiten."

En zo doet Winter dus van alles om Karl Marx maar in een kwaad daglicht te kunnen stellen. Als Winter dit al doet door interpretaties te maken van een vrij onschuldige brief, dan kunt u nagaan aan wat voor variëteit van juiste en onjuiste interpretaties en verdraaiingen het werk van Marx, zijn filosofische opvattingen en sociaal-ekonomische theorieën, moeten hebben blootgestaan. Winter legt alles naar de negatieve kant uit en hij houdt zijn onschuldige lezers dan ook voor dat Marx, de goddeloze, vond dat godsdienst opium voor het volk zou zijn. Van de andere kant probeert de protestantse theoloog Willem Banning, van wie het bekende boekje Karl Marx uit de Aula-reeks is, Marx met het christendom te verzoenen. Banning benadert Marx' opvattingen immers nadrukkelijk vanuit de eschatologie, dat is de leer die handelt over de laatste dingen na de dood van de mens. Als rechtvaardiging voor deze benadering gebruikt Banning Marx' leer over 'het rijk der vrijheid'. De enige rechtvaardiging die Winter zou weten te vinden is de verdomde slechtheid van Marx en het logisch uit zijn denken voortgevloeide kommunisme.

En dit zijn dan slechts twee mensen die een verhaal over Marx ophangen. De talloze anderen, van Amerikaanse imperialisten en kapitalisten tot Russische kommunisten; van Euro- tot Chinees- kommunisten; van Bernstein tot Kautsky; en van Sartre tot Althusser, bemoeien zich met Marx, gebruiken en misbruiken hem en zijn werk, geven interpretaties van het laatste, juichen hem als een tweede Christus toe, of vrezen hem als de duivel. Velen noemen zich Marxist zonder Marx' werk ooit gelezen te hebben; anderen kennen zijn werk en wensen zich daarom geen Marxist te noemen. En degenen die zich er het gemakkelijkst van

afmaken, zijn zij die Marx; Marxisme, neo-Marxisme en kommunisme op een grote hoop gooien en er als om een vuilnisbelt in een grote boog omheen lopen.

Het is dus geen gemakkelijke taak voor mij om iets zinnigs te halen uit dit woud van interpretaties en visies. Een woud dat varieert van een zogenaamd Marxistische kritiek op een neo-Marxistische uitleg van Marx of andersom tot een existentialistische of strukturalistische interpretatie van Marx. Men is, kortom, voor of tegen Marx, en bedoelt daar meestal mee voor of tegen het Marxisme of liever nog: het kommunisme te zijn. En dan zou ik een evenwichtig betoog over Marx moeten houden, enkel en alleen vanwege het feit dat hij

vandaag, 14 maart 1983, precies 100 jaar geleden in Londen gestorven is?

Er zijn toch wel meer herdenkingen dit jaar: Kafka werd 100 jaar geleden geboren en Wagner stierf 100 jaar geleden; Luther werd 500 geleden geboren en Montaigne 450 jaar geleden, d'Alembert stierf 200 jaar geleden en Hugo de Groot werd 400 jaar geleden geboren; Marsilio Ficino stierf 550 jaar geleden, Karl Jaspers werd 100 jaar geleden geboren en Lessing sloot 50 jaar geleden voor de laatste keer zijn ogen, in hetzelfde jaar dat Hitler een eind aan de Weimar-republiek wist te maken. Maar goed, Marx dus!

Het is onmogelijk om het leven en werk van Marx, -laat staan de invloed die hij tijdens, maar vooral na zijn leven heeft uitgeoefend, in een uurtje te behandelen. Daaraan zou op zijn minst een behandeling van Hegel vooraf moeten gaan. Hegel zou dan weer een schets vereisen van de ontwikkeling van het Idealisme vanaf minstens Kant. En om Kant enigszins te kunnen begrijpen moet weer worden teruggegrepen op de voor-Christelijke Oudheid, m.n. op Aristoteles en Plato. Bovendien zou de ontwikkeling van het rationalisme vanaf Descartes tot en met Kant ook de nodige aandacht moeten krijgen (zonder de Middeleeuwen nu direkt in één keer over te slaan). Hieraan begin ik dus niet.

Over het leven van Marx bestaat overvloedige literatuur. Een vrij recente biografie is zo uitgebreid en gaat zo ver, dat de lezer achter in het appendix een nauwkeurig overzicht kan vinden van de steenpuisten van Karl. Het boekje van Banning echter kan als een eerste oriëntatie op Marx⁷ leven uitstekend dienst doen.

Wat betreft Marx' werk is het moeilijker. Daarover zijn talloze publikaties verschenen die niet eens zo aanbevelenswaardig zijn voor iemand die nooit iets van Marx zelf gelezen heeft. De meeste immers zijn reacties op of interpretaties van Marx' werk, of hebben er nog slechts in de verte mee te maken.

Ik denk dan ook dat het belangrijk is om in dit bouwstuk in te gaan op het werk van Marx zelf. Ik zal mij daarbij beperken tot een zeer klein, maar erg belangrijk deel van Das Kapital. Marx schreef Das Kapital tegen het einde van zijn leven, toen hij zich van de bestaande economische theorieën op de hoogte had gesteld en zich van het Hegeliaans Idealisme had afgewend. Het werk bestaat, zoals u weet, uit drie delen, waarvan de laatste twee posthuum door Friedrich Engels zijn samengesteld en uitgegeven. Zeer centraal in dit werk, maar ook in andere geschriften van Marx, staat de ontwikkeling en werking van de 'abstrakte waarde'. Deze zal ik aan de hand van het eerste hoofdstuk van Das Kapital uiteen proberen te zetten.

Ik ga dus voorbij aan de sociaal-politieke invloed die Marx op de arbeidersbewegingen in Europa heeft gehad; aan de Russisch kommunistische uitleg die hij met name door Lenin en Stalin in het dialektisch materialisme heeft ondergaan. En ik moet daarbij zeggen dat deze uitleg in Westeuropese ogen, -helaas-, nog steeds met Marxisme wordt vereenzelvigd. Ik geef geen uitleg van Marx' logische theorieën, namelijk zijn dialektiek. Ik ga voorbij aan de weerstand tegen Bakounin en Proudhon. Ik vertel niet hoe Marx Hegel op zijn kop heeft gezet door diens Idealisme tot Materialisme te transformeren. Ik geef ook geen uitleg van het historisch materialisme van Marx en Engels, en ik houd mijn handen volledig af van latere neo-Marxistische ontwikkelingen. Ik ga, kortom, aan zoveel zaken voorbij dat het teveel wordt om op te noemen, waaraan ik voorbij ga.

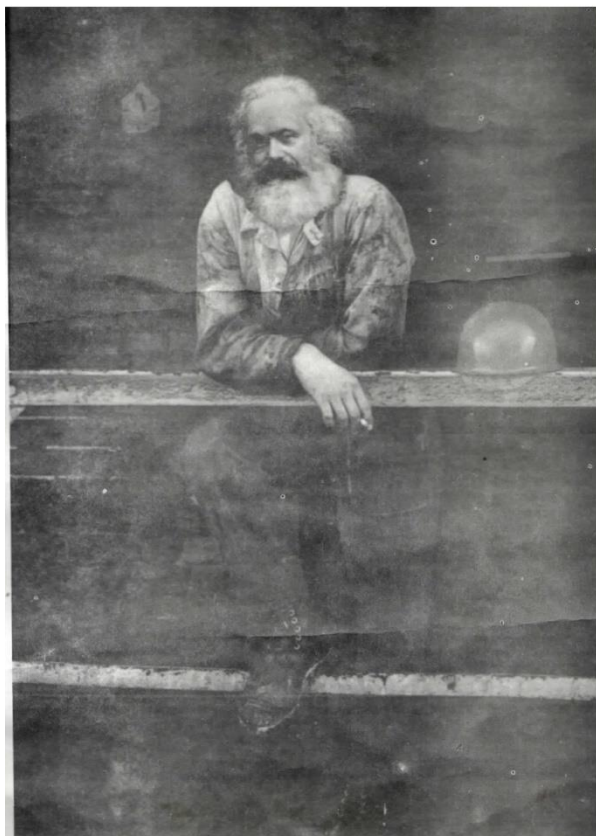
Toch hangt het allemaal met elkaar samen. Ik wil echter in mijn uitleg van alleen het eerste hoofdstuk van alleen de eerste afdeling van alleen het eerste deel van alleen Das Kapital geen reduktionistische fout maken. Deze zou inhouden dat ik de hele filosofie van Marx tot één essentieel aspect zou terugvoeren. Om die fout te voorkomen, zeg ik u dat ik slechts één aspect van Marx' werk, namelijk de 'abstrakte waarde' hier behandel.

Ik heb ook juist dit eerste hoofdstuk uitgekozen, omdat het een aangepaste samenvatting is van Marx' Zur Kritik der politischen Oekonomie uit 1859. Bovendien is het een van de moeilijkste hoofdstukken uit Das Kapital. Marx zelf zegt hierover in zijn voorwoord op de eerste druk het volgende: "Voor iedere tak van wetenschap geldt dat alle begin moeilijk is. Het eerste hoofdstuk, in het bijzonder het gedeelte over de analyse van de waar, zal derhalve het moeilijkst zijn"

Marx begint het eerste hoofdstuk van Das Kapital met een analyse van de waar. Hij doet dit, omdat hij grote problemen heeft met de wijze waarop de burgerlijke ekonomen van zijn tijd verklaren wat geld is, De relatie die door deze ekonomen tussen geld en waar gelegd wordt, is volgens Marx principieel fout. En deze fout is inherent aan het feit dat het juist de burgerlijke ekonomen zijn die, levend in een kapitalistisch systeem, theoretiseren over het wezen van geld. Zij definiëren dit wezen op basis van uiterlijkheden en zijn niet in staat om de innerlijke, noodzakelijke samenhang tussen de waar en het geld te analyseren en beschrijven. Dat die samenhang er is, zien zij wel, maar hoe die samenhang in elkaar zit, weten ze niet. Zelfs David Ricardo, de schrijver van On the principles of political economy and taxation (1817) en de enige burgerlijke ekonoom, voor wie Marx waardering heeft, -zelfs deze Ricardo heeft volgens Marx "de samenhang tussen de ontwikkeling van het geld en het wezen van de waar" niet begrepen. Het is voor Marx daarom van het allergrootste belang deze samenhang tussen waar en geld te begrijpen, te analyseren en te beschrijven. "De grootste moeilijkheid in de analyse van het geld is overwonnen, zodra de oorsprong van het geld uit de waar zelf is begrepen" stelt Marx in Zur Kritik der politischen Oekonomie. Het achterhalen van deze oorsprong van het geld gebeurt in het eerste hoofdstuk van Das Kapital. Het gebeurt in twee fasen. Allereerst moet de waar zelf geanalyseerd worden en vanuit die analyse kan vervolgens de ontwikkeling van het geld worden nagegaan. Als beide fasen zijn afgesloten, volgt daaruit en daarna de rest van Das Kapital eigenlijk als vanzelf. Ik zal proberen deze twee fasen te beschrijven en aan de rest van Das Kapital slechts globaal aandacht besteden.

De eerste fase en tevens de meest fundamentele is dus de analyse van de waar. Voor ik aan deze analyse begin, wil ik de volgende opmerking maken. Marx gebruikt het woordje 'waar' ('Die Ware') voor alle goederen die in de maatschappij geproduceerd worden. Ik vervang in mijn betoog dit woordje 'waar' door 'artikel'. De reden hiervoor is dat ook het woord 'waarde' ('Der Wert') veel in mijn betoog zal voorkomen. 'Waar' en 'waarde' immers lijken zoveel in klank op elkaar dat er misverstanden door zouden kunnen ontstaan. Het is overigens jammer dat het kollektieve aspect van 'waar' in 'artikel' ontbreekt. Ik zal dat, waar nodig, door het meervoud van 'artikel' te gebruiken, ondervangen.

Ik begin dus met de eerste fase, de analyse van het artikel.

Marx onderscheidt aan ieder artikel twee aspecten: de gebruikswaarde en de ruilwaarde. De gebruikswaarde van het artikel is eigenlijk alleen van belang voor degene die het artikel bezit. Hij is namelijk de enige die het artikel gebruikt, tenzij hij het uitleent of iets dergelijks. Hij gebruikt het artikel, omdat het nuttig is. In de meest eenvoudige samenlevingsvorm is hij tevens de producent van het artikel en hij maakt het enkel en alleen voor eigen gebruik. De gebruikswaarde heeft dus betrekking op het kwalitatieve aspect van het artikel, namelijk op het feit dat het artikel door de maker ervan is vervaardigd, opdat die maker tevens bezitter ervan is en het artikel gebruikt. Zo kan iemand linnen weven om dat linnen als tafellaken te gebruiken.

Het tweede aspekt van het artikel is zijn ruilwaarde. De bezitter van het artikel, neem bijvoorbeeld linnen, gebruikt het nu niet voor zichzelf. De gebruikswaarde van het linnen is voor hem dusvolslagen irrelevant, want hij wil via het linnen aan iets anders komen, bijvoorbeeld aan een jas. Hij ziet dat hij de jas goed voor zichzelf kan gebruiken en aast dus op de gebruikswaarde van die jas. Het droevig feit is echter dat hij zelf de jas niet bezit, maar iemand anders. Wat te doen? Hij moet met de ander in kontakt treden om zijn linnen tegen de jas te ruilen. Als de ander nu interesse in de gebruikswaarde van het linnen heeft, dan kan de ruil tot stand worden gebracht. Gezien vanuit de bezitter van het linnen heeft het linnen dus geen gebruikswaarde. Het linnen heeft voor hem slechts waarde, voor zover het geruild kan worden tegen de jas. Het linnen heeft dus ruilwaarde voor hem. En deze ruilwaarde is wezenlijk onderscheiden van de gebruikswaarde van het linnen. Wat precies is dat verschil dan? Dit, dat de ruilwaarde van het linnen iets maatschappelijks is. De ruilwaarde van het linnen komt immers pas aan het licht als het linnen in verband wordt gebracht met een ander artikel. Of duidelijker: het maatschappelijk aspekt van de ruilwaarde blijkt uit het feit dat twee mensen, twee bezitters, kontakt met elkaar zoeken om hun artikelen te ruilen. Zo heeft ook de jas voor de bezitter ervan, als hij de jas wil ruilen, geen gebruikswaarde, maar alleen ruilwaarde. En zo komt er in de ruil de volgende verdubbeling tot stand: de gebruikswaarde van het linnen is irrelevant voor de bezitter ervan, evenals de gebruikswaarde van de jas dat is voor de bezitter van de jas. De gebruikswaarde van het linnen is echter wel interessant voor de bezitter van de jas, en omgekeerd is de gebruikswaarde van de jas interessant voor de bezitter van het linnen. Het linnen is voor de bezitter van het linnen slechts interessant als ruilwaarde, net zoals de jas dat voor de bezitter van de jas is.

Stel nu dat er inderdaad geruild gaat worden. Dan is de ruilwaarde voor de beide nieuwe bezitters niet meer interessant. Beide bezitten nu wat ze wilden bezitten en gebruiken hun bezit.

Op het moment echter dat er geruild wordt, is er iets aan de hand. De jas wordt geruild tegen het linnen, en het linnen tegen de jas. Omdat alle artikelen slechts bestaan in hoeveelheden, moet een bepaalde hoeveelheid jas tegen een bepaalde hoeveelheid linnen worden geruild. Bijvoorbeeld: 20 meter linnen tegen 1 jas. Daarmee is de ruilwaarde van 20 m. linnen dus 1 jas geworden. En het is nu juist in deze ruilwaarde dat het maatschappelijk aspekt van het linnen, waarover ik het zoeven had, tot uitdrukking wordt gebracht. Dat nu gebeurt op slechts kwantitatieve wijze. De kwantitatieve verhouding van 20 m. linnen tot 1 jas is alleen maar de vorm, waarin de ruilwaarde van het linnen verschijnt. Die ruilwaarde is het maatschappelijk aspekt van dat linnen. Deze kwantitatieve verhouding is met andere woorden de verschijningsvorm van het feit dat het linnen in en door de ruil een maatschappelijk gezicht heeft gekregen. In de ruil worden artikelen dus tegen hun ruilwaarde geruild.

Samengevat komt het hier op neer dat aan een artikel twee aspecten te onderscheiden zijn. Enerzijds is er het artikel op zichzelf als nuttig voorwerp. Zo beschouwd heeft het artikel gebruikswaarde. Anderzijds kan het artikel gebruikt worden in de ruil. Vanuit dat perspectief heeft het artikel ruilwaarde en is het maatschappelijk geworden, namelijk interessant voor iemand anders dan de bezitter zelf. Deze ruilwaarde van het artikel is echter niet concreet aanwijsbaar. Bij de gebruikswaarde is dat wel het geval: een jas bijvoorbeeld wordt tegen de kou gebruikt. De ruilwaarde echter laat zich enkel zien in de kwantitatieve verhouding, waarin twee artikelen tegen elkaar worden geruild. Maar die verhouding is slechts een verhouding en is niet de ruilwaarde zelf. Dat blijkt uit het feit dat als het linnen tegen iets anders dan een jas geruild wordt, de ruilverhouding ook verandert. 20 m. linnen kan bijvoorbeeld tegen 10 pond thee worden geruild. De ruilverhouding is dan veranderd, maar de waarde van het linnen is natuurlijk precies dezelfde gebleven.

Met deze laatste zin heb ik een nieuwe term ingevoerd, namelijk 'waarde'. In essentie echter zijn 'waarde' en 'ruilwaarde' precies hetzelfde. Ieder artikel heeft waarde, maar we krijgen deze waarde pas te zien als het artikel tegen een ander artikel wordt geruild, in de ruilverhouding dus. Welnu, de waarde die in de ruilverhouding wordt uitgedrukt, wordt de ruilwaarde genoemd. Anders gezegd: het zichtbaar worden van de waarde van een artikel in de ruilverhouding is zijn ruilwaarde. Deze ruilwaarde is, zoals gezegd, slechts kwantitatief konstaterbaar in de ruilverhouding en deze ruilverhouding mag dus niet geïdentificeerd worden met de (ruil)waarde. Dat een artikel waarde of ruilwaarde heeft, blijkt uit het feit dat artikelen in een bepaalde verhouding tegen elkaar worden geruild.

Waaruit nu bestaat de waarde van het artikel dan wel volgens Marx, als zij niet de ruilverhouding is? In ieder geval niet uit de gebruikswaarde. Uit het voorbeeld van zoeven bleek dat de bezitter van het linnen zich helemaal niet interesseert voor de gebruikswaarde van dat linnen, zodra hij het wil ruilen tegen een jas. Om de vraag te beantwoorden wat de ruilwaarde van het linnen is, zal ik dus moeten abstraheren van de gebruikswaarde van het linnen. Anders gezegd: ik zal moeten abstraheren van de natuurlijke eigenschappen van het linnen. Ik heb al laten zien dat het linnen, zoals ieder artikel, twee aspecten heeft, nl. de gebruikswaarde en de waarde. Als ik nu dat ene aspect, de gebruikswaarde of de natuurlijke eigenschappen van het linnen, wegdenk, dan houd ik de ruilwaarde over. Welnu, de gebruikswaarde van het linnen is tot stand gekomen, doordat het linnen werd geweven. De eigenaar heeft een bepaald soort arbeid, nl. weven, op een bepaalde grondstof uitgeoefend. Hij heeft daar een bepaalde tijd over gedaan, en voilà, daar zijn de 20 m. linnen die hij heeft geproduceerd. Ik moet nu van de gebruikswaarde van het linnen abstraheren om erachter te komen wat de ruilwaarde van het linnen is. Dat kan alleen als ik ook abstraheer van de specifieke vorm van arbeid, waardoor het linnen geproduceerd is. Ik moet dus van het weven abstraheren. En ik houd dan slechts over dat weven arbeid is. De ruilwaarde van het linnen is dus het feit dat het linnen een produkt is van arbeid-zonder-meer, waarbij het concreet-specifieke

aspekt van die arbeid is weggedacht. Het gaat niet meer om het weven, maar om de arbeid in het weven. En zo komt de waarde van het linnen die zich uitdrukt als ruilwaarde in de ruilverhouding, aan het licht. Deze waarde is abstrakt-menselijke arbeid. De abstrakt-menselijke arbeid vormt de substantie van de waarde. Deze arbeid is het gemeenschappelijk element in alle artikelen en op basis van deze arbeid kunnen alle artikelen tegen elkaar geruild worden. Twee bezitters van artikelen kunnen met elkaar tot een deal komen op grond van het feit dat hun artikelen iets gemeenschappelijks hebben, nl. dat zij produkt zijn van arbeid. De abstrakt-menselijke arbeid die in ieder artikel zit, zorgt ervoor dat het een maatschappelijk gezicht kan krijgen, en dat het hetzelfde is als ieder ander artikel. Natuurlijk is de abstrakt-menselijke arbeid die voor de produktie van het ene artikel nodig is, niet even groot als die voor de produktie van het andere. De grootte van de waarde verschilt per artikel en wordt bepaald door de hoeveelheid abstrakt-menselijke arbeid die voor de produktie van het artikel nodig is. Hoe deze arbeid precies ingeschaald dient te worden, is afhankelijk van de totale arbeidskracht van de maatschappij. Hieruit immers kan de maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd worden afgeleid. Dat is de arbeidstijd die nodig is voor de produktie van de een of andere gebruikswaarde onder de bestaande maatschappelijk-normale produktievoorwaarden en bij de maatschappelijk gemiddelde graad van bekwaamheid en intensiteit van de arbeid. Op deze inschaling van de abstrakt-menselijke arbeid ga ik hier verder niet in. Nu is het belangrijker te weten dat het zuiver maatschappelijk aspekt van de artikelen, hun waarde dus, de abstrakt-menselijke arbeid is.

Dit nu had Ricardo niet gezien, nl. dat er om artikelen te ruilen, een gemeenschappelijke basis nodig is voor alle artikelen. Wél had hij gezien dat de waardegrootte van een artikel bepaald wordt door de arbeid die in het artikel gestoken is. Hij kon echter niet abstraheren van de specifieke vorm van die arbeid en bleef dus binnen de ruilverhouding zitten. Was hij daarbuiten gaan staan, dan had hij het bindend element van de ruilverhouding gezien. Dan had hij gezien dat artikelen tegen elkaar kunnen worden geruild op basis van hun overeenkomst, op basis van het feit dat zij hetzelfde zijn, nl. het resultaat van abstrakt-menselijke arbeid. Hieruit had hij dan de waarde van een artikel kunnen afleiden en kunnen aantonen dat deze waarde zich slechts in 'kwantitatieve verhoudingen in de ruil laat zien. Ricardo heeft het tegenstrijdig karakter van het artikel, nl. zowel gebruikswaarde als ruilwaarde te zijn, niet onderkend, en hij kon dus niet anders dan burgerlijk ekonoom blijven.

Tot hier de eerste en moeilijkste fase. De analyse van het artikel in zijn twee tegengestelden: de gebruiks- en de ruilwaarde is hiermee afgesloten.

M.P. Angenent

(geen vervolg meer
door het einde van
De Watergeus)